

Çerkes Kadınların Gözünden Aile: Göksun İlçesi Örneği *

Family through The Eyes of Circassian Women: The Example of Göksun District

ÖZET

Bu araştırma, Çerkes aile yapısını ve dönüşümünü Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesinde yaşayan 65 yaş üstü Çerkes kadınların gözünden incelemektedir. 1864 yılında yaşanan sürgünden sonra Osmanlı topraklarına yerleşen Çerkesler, geleneksel toplumsal yapılarını ve aile kavramlarını muhafaza etmeye çalışmışlardır. Çalışmada, Çerkeslerin aile içi etkileşimleri, evlilik pratikleri, çocuk yetiştirme tarzları ve "Xabze" (Çerkes gelenekleri) sisteminin etkileri detaylandırılmıştır. Araştırma, niteliksel yaklaşım ve fenomenoloji deseni kullanılarak, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler aracılığıyla yürütülmüştür. Çalışmada Çerkeslik aidiyeti yüksek 15 katılımcı ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler MaxQda veri analiz programı ile analiz edilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri, Çerkeslik algıları, evlilik ve çocuk yetiştirme pratikleri ile ilgili bilgi verilmiştir. Ayrıca, Çerkes aile yapısının kuşaklararası aktarımı ve zaman içinde yaşadığı dönüşümler tartışılmıştır. Sonuçlar, Çerkes aile yapısının belirgin kuralları ve sınırlarla tanımlandığını, ancak modernleşme ve sosyo-kültürel değişimlerin bu yapıda dönüşümlere yol açtığını göstermektedir. Geleneksel değerler ve uygulamalar, aile içinde saygı ve hiyerarşi üzerine kurulmuş, ancak zamanla daha esnek ve bireysel tercihlere açık bir hale gelmiştir. Çalışma, Çerkes kadınların gözünden aile yapısının dinamiklerini ve bu dinamiklerin toplumsal ve kültürel bağlamda nasıl evrildiğini anlamaya yönelik önemli bulgular sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çerkes, Aile Yapısı, Etnisite.

ABSTRACT

This research examines the Circassian family structure and its transformation through the eyes of Circassian women over the age of 65 living in Göksun district of Kahramanmaraş. After the 1864 deportation, Circassians settled in Ottoman lands and tried to preserve their traditional social structures and family concepts. The study details the interactions of Circassians within the family, marriage practices, child rearing styles and the effects of the 'Xabze' (Circassian traditions) system. The research was conducted through semi-structured in-depth interviews using a qualitative approach and phenomenology design. In the study, the data obtained as a result of interviews with 15 participants with high Circassian identity were analyzed with MaxQda data analysis program. Information on the participants' socio-demographic characteristics, perceptions of Circassianism, marriage and child-rearing practices were provided. In addition, the intergenerational transmission of the Circassian family structure and its transformations over time were discussed. The results show that the Circassian family structure is defined by clear rules and boundaries, but modernization and socio-cultural changes have led to transformations in this structure. Traditional values and practices are based on respect and hierarchy within the family, but have become more flexible and open to individual preferences over time. The study provides important findings to understand the dynamics of family structure through the eyes of Circassian women and how these dynamics have evolved in the social and cultural context.

Keywords: Circassian, Family Structure, Ethnicity.

GİRİŞ

1864 yılında yaşanan sürgünden sonra yaklaşık 1-1.5 milyon Çerkes, Osmanlı iskân politikası bağlamında Balkanlar ve Osmanlı Devletinin çeşitli bölgelerine yerleşmiştir (Besleney, 2016). Özellikle Türkiye'de Kayseri, Kahramanmaraş, Balıkesir, İstanbul, Düzce, Trabzon, Samsun gibi iller başta olmak üzere birçok şehire yerleşen Çerkesler, ağ ilişkilerini göçün olumsuz etkilerini azaltmak için kullanmışlar ve çeşitli diasporalar arasında bağlar kurmaya çalışmışlardır (Sunata, 2020). Türkiye'de Çerkesler resmi ve gayri resmi örgütlenmelerle ağ ilişkilerini devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Ağ ilişkilerinin sürdürüldüğü örgütlenmeler dernek, kulüp, sivil inisiyatif ve benzeri şekillerde çeşitlenmekte olup, bu örgütlenmeler aracılığı ile diğer ülkelerdeki Çerkes diasporalar ile etkileşimlerini sürdürmektedirler (Özekmekçi ve Hekimoğlu, 2020).

Göç sürecinden sonra grup içi ve grup dışı etkileşimlerini sürdüren Çerkesler, göç öncesi toplumsal yapılarını gittikleri yerlere taşımışlardır. 1864 Çerkes Sürgünü öncesinde Çerkeslerde toplumun 4 ana sınıfta ele alındığını aktaran Besleney (2016), bu sınıfların *pşı*(prens), *vork* (soylu vassal sınıf), *tlefokotl* (özgür köylüler) ve en alt kesimde ise belirli yükümlülükler sahip köylüler olan *lağunapıt* ve *köleler* (*pşıtl*) olduğunu belirtir.

Uğur Atalar¹

How to Cite This Article

Atalar, U. (2024). "Çerkes Kadınların Gözünden Aile: Göksun İlçesi Örneği", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 10(5): 768-779. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13844420>

Arrival: 02 July 2024

Published: 30 September 2024

Social Mentality And Researcher Thinkers is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın ve Aile Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye.

Bunun ile birlikte bu yapıda köle sınıfındakiler, önceden haber verilmeden satılabilmekte ve istisnalar hariç bireyler ait oldukları sınıfların üyeleriyle evlilik yapabilmektedir.

Çerkeslerle ilgili yapılan araştırmalarda aile konusunda ön plana çıkan en önemli konulardan birisi ‘*xabze*’dir. ‘*Xabze*’ bireylerin birbirilerine karşı ve toplum içindeki konumlarını, etkileşim ve iletişim örüntülerini belirleyen kurallar bütünü olarak ifade edilmiştir (Besleney, 2016). Bu kavram, toplumsal yaşamı yöneten sözlü kuralları kapsamakta olup, sadece gündelik toplumsal yaşama dair değil toplum mahkemelerini, evlilikleri, cinselliği, kadın erkek, anne-baba-çocuk ilişkilerini, askeri işleri de düzenlemektedir.

Xabzenin (*Khabze-Habze-Habze*) temel prensiplerinden birisi, yaşa hürmet ve *thamadeliktir*. Özellikle ailevi ve toplumsal kararlarda, evlilik, kişiler arası husumetler, kişiler arası ilişkilerde *Xabze* referans alınmakta ve karar alma noktasında yaşlıların önceliği bulunmaktaydı. *Xabzeye* göre Çerkes kadın ve erkekler, evlenmeden önce belirli kurallar çerçevesinde bir arada bulunabilirken, klan ve aile içi evlilik (aynı soyadı taşıyanlar arasında) yasak olup, genellikle grup içi evlilikler tercih edilmekteydi. *Xabze* (*Khabze-Habze*), günümüzde değişim geçirmekle birlikte Çerkes toplumunda kabul görmeye devam etmektedir. Akraba evliliklerinin yasaklanması, bir anlamda Çerkeslerin diğer bölgelerdeki Çerkeslerle evlenmelerine neden olmuş ve bu yolla Çerkeslerin grup içi bağlarının ve Çerkes kimlik algılarının güçlenmesine olanak sağlamıştır (Besleney, 2016).

Bir diğer önemli Çerkes geleneği de "*thamade*" işlevidir. *Thamade*, hem savaş hem barış zamanlarında olgunluk ve bilgeliği bir araya getiren kişi olarak tanımlanmaktadır. Bir *thamade* genellikle en yaşlı, en saygın ve en deneyimli kişidir ve toplantılar sırasında bir tür “başkan” olarak hareket eder. Grup olarak bir araya geldiğinde, insanlar genellikle kararları alan bir grup lideri olarak *thamade*'i en saygı duyulan kişi olarak seçilir. Bu anlamda bakıldığında çocuğunu büyüklerinin yanında kucağa almama, gelinlerin kayınbabaların yanında konuşmaması, kocanın karısına ismiyle seslenememesi (Sunata, 2020; 81) gibi etkileşim örüntülerini içeren bir yapıda, kadın olmak bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte ‘*Xabze*’nin eş seçimi noktasında koyduğu kuralların evliliğin kalitesini arttıracığına olan inanç sebebi ile boşanmaya karşı da oldukça olumsuz bir tutum sergilenmiştir (Değirmenci, 2009; 67).

Çerkes aile yapısını ele alan çalışmalar içerisinde özellikle sürgün öncesi dönemi içeren bazı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin; Tok'un (2018) çalışmasında özellikle bireyler arası ilişkileri içeren kurallar, 18. ve 19. Rusça kaynaklardan aktarılmıştır. Bu kaynaklara göre Çerkes aile yapısı özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda ataerkil bir yapı özelliği gösterirken, hane içerisinde yaşça en büyük olan kadın ve en büyük erkeğin aile içi kararlarda büyük etkisi bulunmaktadır (Tok, 2018). Kadın ve erkek çiftler için bir kısıtlama örneği çocuğa yönelik ilgi ve sevginin gösterilmesi sürecinde yer almaktadır. Buna göre kendinden büyüklerin yanında anne babalar çocuklarını sevememekte, onlarla ilgilenememekte ve ölüm döşeginde bile olsa çocuğuna ilgi gösterememektedir. Bu durum kaçınma âdeti olarak ifade edilmektedir. Bir çocuk koruma yöntemi olarak aktarılan bu durum, anne-baba ve çocuklar arasında ilişki, gelin ve damadın anne babaları ile olan ilişkileri ve bireylerin büyükleri ile olan ilişkilerini etkilemektedir. Çerkeslerde boşanma ise kadının erkeğin ona kötü davrandığını ve zarar verdiğini ispatlaması durumunda aile büyüklerinin onayı ile gerçekleşmektedir. Boşanma, erkeğin boşanmak istemesi ile şahitler huzurunda boşanma ve kadının evinden ayrılarak baba evine dönmesi ve kadının babası ve akrabaları aracılığı ile gerçekleştirilen boşanma şeklinde iki türde gerçekleşmektedir (Tok, 2018).

Yukarıda verilen örneklerle birlikte toplumsal değişimlerle birlikte Çerkes aile yapısında da çeşitli değişimler meydana gelmiştir. Örneğin Sunata'nın (2020; 84) sözlü tarih anlatılarında bir kadın katılımcı gelinlerin “gelin odasından” bir ay çıkmadıklarını, kayınbabası ve kayıinvalidesi ile aylarca konuşmadığını, ancak mevcut süreçte düğün salonlarında düğünlerin yapıldığını, gelinin düğünden sonra kendi evine gittiğini, eski uygulamaların artık kalmadığını’ ifade etmiştir.

Türkiye’de büyük bir diaspora grubunu oluşturan Çerkesler, kendi sosyal ağları ile gerçekleştirdikleri bu ilişkiler ile aile örüntüleri ve yapılarını kendilerinden sonra gelen kuşaklara aktarmaya çalışmışlardır (Kantemur, 2018). Bu aktarım sürecinde ise “*Xabze*’ (*Khabze-Habze*) olarak adlandırdıkları sözlü toplumsal kurallar aracılığı ile bireylerin toplumsal etkileşim örüntülerini yürütmüşlerdir. “*Xabze*” sistemi, aşağı yukarı Çerkes toplumunun tüm yaşamını düzenlemiş ve bu zengin mirasın tam olarak uygulanmasının daha az görünmesi oldukça doğal olsa da, bazı ayırt edici gelenekler ayakta kalmıştır (Yılmazata ve diğerleri, 2018).

Çalışmanın gerçekleştirildiği Göksun ilçesinde Çerkeslerin ağ ilişkilerinin hem bireysel hem de grup ve topluluk düzeylerinde sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Özellikle geleneklerin yoğun şekillerde yaşandığı köylerde, Çerkesler için toplumsal bütünlük anlamında büyük önem arz eden cenaze ve düğün gibi ritüeller ile birlikte sivil toplum örgütlenmeleri tarafından düzenlenen festivaller gibi yapılandırılmış organizasyonlarla ağ ilişkilerinin canlılığının korunmaya çalışıldığı görülmektedir (Kaya, 2011). Bu ağ ilişkileri Göksun ilçesi için genellikle yaz ve bahar aylarında daha yoğun iken, mevsimsel ve istihdam

koşullarının elverişli olmaması sebebi ile bireylerin genellikle Göksun dışında yaşadığı, buna bağlı olarak da kış aylarında Çerkes köylerinde ve Göksun merkezindeki Çerkes nüfusunda büyük bir azalmanın yaşandığını da eklemek gerekmektedir. Bu sebeple yaz ve bahar aylarında köylerde devam ettirilen ritüeller, genellikle kış aylarında Çerkes sivil toplum örgütlenmelerinin haftalık veya aylık organizasyonları ile canlı tutulmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışma özelinde ele alınan Göksun, Kahramanmaraş ilinin bir ilçesi olup 2019 verilerine göre nüfusu 52.255 olarak belirtilmektedir. 2012 yılında 6230 sayılı kanun ile birlikte, yirmi dokuz ilde, köyler mahalle statüsüne dönmüş Çerkes köyleri mahalle olarak resmîyet kazanmıştır (Gözler, 2013). Sunata'nın (2020) çalışmasına göre 2014 yılı için Göksun ilçesinde 20 Çerkes köyü bulunduğu bildirilmekte olup, Göksun Kaymakamlığı verilerine göre Büyükçamurlu, Fındık, Hacıömer, Karahmet, Kale, Kamışçık, Korkmaz, Mahmutbey, Mehmetbey, Saraycık, Tahirbey, Temurağa, Yağmurlu, Yantepe olmak üzere Çerkeslerin ağırlıklı olarak yaşamını sürdürdüğü mahalle sayısının 14 olduğuna yer verilmiştir (<http://www.goksun.gov.tr/nufus>). Bunların dışında 2011 Suriye krizinden sonra 2013 verilerine göre Göksun ilçesine yerleşen Suriyeli Çerkes aile sayısı 10, kişi sayısı ise 56 olarak belirtilmektedir (Kafkas Dernekleri Federasyonu, 2013). Ayrıca Göksun ilçesi, Türkler, Çerkesler, Çeçenler, Lezgiler, Kürtler gibi çok çeşitli kültürel ve etnik grupların yaşadığı bir bölgedir.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi Çerkes aile yapısı kendi içerisinde farklı kuralları ve örüntüleri bulunan bir olguya işaret etmektedir. Çerkes aile yapısını ele alan çalışmaların sayısı az olmak ile birlikte bu yapının 65 yaş üstü kadınların gözünden ele alındığı çalışma yok denecek kadar azdır. Çerkeslerin özellikle 1800'lü yılların sonuna doğru Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine yerleştiği düşünüldüğünde 65 yaş üstü bireylerin hem kendi yaşantılarında hem de yaşça kendilerinden büyüklerinin anlatılarında taşıdıkları bir 'aile' yapısının bulunduğunu söylemek mümkündür. Çerkeslerin 'ataerkil' bir toplum düzenine sahip olduğu ifade edilirken (Değirmenci, 2009), aile yapısı hakkındaki kadınların görüşlerinin ele alınması ile gerçekliğin çeşitlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu nedenlerle çalışmada, Çerkes aile yapısı olarak adlandırılan yapının neyi ifade ettiği, bu aile yapısının ve dönüşümünün 65 yaş üstü Çerkes kadınların gözünden ne şekilde görüldüğünün belirlenmesi amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın amacı; Çerkes aile yapısını ve dönüşümünü Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesi nüfusuna kayıtlı 65 yaş üstü kadınların görüşleri çerçevesinde betimlemek olarak belirlenmiştir.

Bu amaç kapsamında bazı araştırma sorularına cevap aranmıştır:

- 1) Kadınlar için Çerkeslik ne ifade etmektedir?
- 2) Çerkeslerde aile ve akraba tanımlamaları ne şekildedir?
- 3) Çerkeslerin evlilik pratikleri nelerdir?
- 4) Çerkeslerin aile etkileşim örüntüleri nasıldır?
- 5) Çerkeslerde 'çocuk' nasıl bir öneme sahiptir?
- 6) Çerkeslerde evlilik ne anlama gelir?
- 7) Çerkes aile yapısının kuşaklararası aktarımı nasıl olur?
- 8) Çerkes aile yapısında bir dönüşüm yaşanmış mıdır? Yaşanmış ise bu dönüşümün sebepleri nelerdir?

Araştırmanın niteliksel metodolojiye dayalı olarak yürütülmüştür. Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Araştırma, Creswell'in (2020) bir kavram veya fenomenle ilgili bireylerin yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını ortaya çıkarma biçimi olarak sunduğu fenomenolojik araştırma temelinde tasarlanmıştır.

Araştırmanın katılımcılarını Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesi nüfusuna kayıtlı 65 yaş üstü Çerkes kadınlar oluşturmaktadır. Örneklem seçilirken, daha önce Çerkes köylerinde çocukluk ve gençliklerini geçirmiş kadınların seçilmesi yoluyla amaca yönelik örneklem oluşturulmuştur.

Araştırmada 15 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Bunun ile birlikte görüşmelerden önce katılımcılara araştırma hakkında detaylı bilgi verilmiş ve onamları alınmıştır. Görüşmeler, katılımcıların uygun gördüğü mekânlarda ve zamanlarda gerçekleştirilmiştir.

Nitel verilerin analizi, zihin haritası yöntemi ile kodlama, temalaştırma ve raporlaştırma aşamaları takip edilerek gerçekleştirilmiştir. Çalışmada gerçekleştirilen 2 görüşmenin ardından deşifre gerçekleştirilmiş,

işlevsiz sorular düzenlenmiştir. Daha sonra 13 görüşme gerçekleştirilmiş ve bu 13 görüşme gerçekleştirildikten sonra deşifreler tamamlanmıştır.

Çalışma için gerekli olan etik kurul onayı Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Bilim Yayın Etik Kurulu 11.03.2024 tarihli kararı (Evrak no: 14.03.2024-109843) ile alınmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde katılımcılardan elde edilen verilerin analiz edilmesi yoluyla soyo-demografik özellikler, Çerkeslik algısı, aile ve akrabalık tanımlamaları, evlilik pratikleri, çocuğun değeri, sorun çözme stratejileri ve aile yapısının aktarımı ve dönüşümü temaları aktarılmıştır. İlk olarak soyo-demografik özellikler detaylı bir şekilde betimlenmeye çalışılmıştır.

Sosyo-Demografik Özellikler

Katılımcıların hepsi kendisini, annesi ve babasını Çerkes olarak tanımlamaktadır. 65 yaş üstü kadınlardan oluşan katılımcıların tamamı bir veya daha fazla çocuğa sahiptir. Katılımcıların sadece bir tanesi Türk etnik kökeninden bireyle evlendiğini ifade etmiştir. Diğerlerinin tamamı Çerkes bireylerle evlilik gerçekleştirmiştir. Yine katılımcıların hepsi Çerkesce konuşabilmektedir.

Yapılan görüşmelerde katılımcıların 14'ü *Kabardey* 1'i *Bjeduğ* boyuna mensup olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların 14'ü Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesinde çocukluğunu geçirmiş olup, sadece bir tanesi Eskişehir'de çocukluğunu geçirmiş ve Göksun ilçesinden evlenerek bu ilçe ile bağ kurmuştur.

Çerkeslik Algısı

Bu bölümde katılımcılar için Çerkesliğin ne anlam ifade ettiği aktarılmaktadır. Çerkes kadınlarla yapılan görüşmelerde Çerkesliğin nasıl algılandığı incelendiğinde geçmiş yaşam deneyimleri ve Çerkeslerde toplumsal yaşamı düzenleyen *Xabze* (*Khabze-Habze*) kavramı ön plana çıkmaktadır. Bunun ile birlikte bir katılımcı çocukluk döneminde Çerkes toplumundan ayrı bir yaşam sürmesine rağmen daha sonradan bu kuralları benimsediğini ifade etmiştir.

“Çerkeslik, çok güzel bir duygu. Çok iyi bir şey Çerkeslik. Ben isterim ki yaşatılsın. Yaşansın. Ama Çerkesliğin istemediğim tarafları da var. Çerkeslik denince akla ‘Khabze-Habze’ (Khabze-Habze) gelir. Xabze çok çeşittir. Her şeyi kapsar. Xabzeyle (Khabze-Habze) benim de çok ilgim yok aslında ama. Ben evleninceye kadar Çerkesliği yaşayamadım. Çerkesim ama onlarla büyümedim.” (K8, 68)

“Çerkeslik deyince bizim gençliğimizde olan şeyler neyse o. Çerkesliği arkadaş çevremizle yaşadık. Abilerimizin arkadaşları bizim abilerimiz gibiydi. Ben onlarla beraber hiç ailemize danışmadan düğüne gidebilirdim. Komşu köylerde birbirimize oturmaya sohbet ederdik.” (K6, 67)

Xabze kavramı ise gündelik yaşamda sosyal, iktisadi, ahlaki yapıyı düzenleyen bir kurallar bütünü olarak algılanmaktadır. Çerkesler için bu kurallar, toplumlar açısından oldukça önemli bir etki alanına sahip 'tinsel' olgulardan daha etkin hale gelebilmektedir.

“Gelenekleri farklı dolayısı ile kişilikleri de biraz farklı. Oturmaları kalkmaları kadın erkek ilişkileri çok farklı. Bizim toplumumuz çok dindar bir toplum değil. Dindar olanlar bile geleneklerine gelince sıra geleneklerini tercih ederler.” (K7, 69)

“Konuşma, kaynananın kayınbabanın yanında yemek yeme, onların da yanında kocanla durma, çocukları kucağına alma sevme ben bunlara karşıyım. İstemiyorum. Öyle şey olur mu bu çocuk benimse herkes de onu biliyorsa ben niye sevmeyeyim ya. İyi bir şey mi bu? Ne İslamiyet'te yeri var bunun ne Çerkeslikte. Ama Çerkeslerde adet dendiğinde her şey durur.” (K1, 68)

Çerkeslerde öne çıkan gelenek ve görenekler ise düğün ve cenazelerde, grup içi ilişkilerde, aile içi ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Düğünlerde kadın ve erkeğin konumu, cenazelerde gerçekleştirilen ritüeller, Çerkeslerin grup içi etkileşim süreçleri, aile içinde bireylerin birbirine karşı konumlanışları ise gelenek ve göreneklerin belirgin olduğu alanlardır. Katılımcılar özellikle düğünlerde Çerkes bireylerin davranış örüntüleri hakkında bilgiler vermişlerdir.

“Geleneklerimiz şimdi çok yaşamadığımız şeyler. Birbirimize giderdik. Düğün mesela şimdiki gibi değildi. Arkadaşlarımızın veya akrabalarımızın düğünü olunca beraber 'nisaple' derdik. Nisaple giderdik. O zaman sayılı gidilirdi. Annelerimiz gönderirse ikram olurdu. 'nisaple' genelde o zaman da hafta sonları olurdu. Özel bir gün yoktu. Cumartesi gidilirdi gece orada kalınırdı. Düğüne gittiğimiz köylerde akşamları orada 'wunafe'lerde. 'Wunafe' böyle Çerkeslerde mesela böyle bir düğün var köyde. Kimler hangi misafirleri ağırlayacak? Bizim geleneklerimiz işte böyle güzeldi. (K12,67)

Kadınların, Çerkes gelenek ve göreneklerinde dezavantajlı konumlarına yaptıkları vurgu dikkat çekicidir. Bu durumu bir katılımcı şu şekilde ifade etmektedir.

“Çoğu şeyini yapmadım ben Xabzenin(Khabze-Habzenin). Niye yapmadım çünkü ezmek bu. Kadınları ezmek. Ne olacak. E bir misafir gelecek, bekle. Onların çayları bitene kadar bekle. E peki onlar keyfini sürüyorlarsa yani bu kul hakkına girmiyor mu? Kadın devamlı ayakta durup da. Onların başını bekleyip de. Vallahi bence kul hakkı. Bence değil aslında kitapta da öyle aslında.” (K1, 68)

Bir başka katılımcı ise Çerkeslerde çocuk yöntemini tarzının bireylerin ileriki yaşam dönemlerinde sorunlar yaşamasına neden olduğunu ve bu sorunlar sebebi ile kadınların daha fazla dezavantaj yaşadıklarını belirtmektedir:

“Ayıpla yetiştiriyorlar. Ayıpları da biraz fazla olduğu için bugünkü topluma çok uymuyorlar. Yetişme tarzı ile alakalı bir durum. Kendim için demiyorum babam da daha farklıydı biz daha farklıydık. Kız çocuklarına daha fazla baskı yapılıyor. Erkek çocuklarına da baskı yapılıyor eskiden bir yaşam şekliymiş. Ama yaşam değiştiği halde onlar illa ki geleneksel davranış istiyorlar. Bir yerde de belki haklılar ama bu da böyle yetişen çocukları ikircikli bırakıyor. Arada kalıyor çocuklar. Ne yapacaklarını şaşırıyorlar haliyle. Zor bir dönem geçirmiş tüm göç eden topluluklar gibi.” (K3, 69)

Çalışmada öne çıkan bir diğer olgu ise Çerkesliği diğer etnik gruplardan farklı kılan durumlardır. Araştırmaya katılan Çerkes kadınlar, Çerkesliği diğer etnik gruplardan ayıran özellikler olarak akraba ve komşu evliliğinin olmaması, saygı temelli ilişkilerin kurulması, düğün ve cenaze ritüelleri, evlilik pratikleri, yemek kültürlerini ifade etmişlerdir.

Aile ve Akraba Tanımlamaları

Çerkes kadınların aile ve akraba tanımlamaları incelendiğinde ise anne, baba, çocuk, büyükbaba, babaanne, anneanne, dede, hala, teyze gibi kan bağına dayalı tüm akrabalar aile bireyleri içerisinde yer almaktadır. Buna ek olarak bazı katılımcılar komşuları da aile bireyleri içerisinde tanımlamıştır.

“Dede, nene, babaanne, dayı hepsi büyüğüdür yani. Onun sözünden kesinlikle çıkmazlar meslek kardeş amca çocuklar aynı onlar da öyle. Mesela amca çocukları kardeşten daha öte daha yakındır. Yani hep birlikte beraber olurlar ama bizim mesela şimdiki nesiller amca dayı tanımlıyorlar. Ama eskiden amca ile baba aynıdır. Asla sözlerinden çıkmazdık. Amca çocuğu olup da çok yakın hissetmediğiniz kişiler oluyor mu hiç olmaz amca amcadır ister uzak olsun ister yakın olsun amca amcadır yani.” (K4, 66)

“Anne, baba, çocuklar, büyükbabalar büyükanneler, hepsi ailedir. Kesinlikle yaşlılarımız bizim huzur evine falan verilmez. Evlatları bakar yanlarında olur atalarımız. Kesinlikle başka mesela Sahipsiz bir akraban varsa halan olsun teyzen olsun. Biz de onlara da sahip çıkma kültürümüz vardır.” (K13, 67)

Akraba algılarına baktığımızda aileyi oluşturan 'kabile' algısının akrabaları da kapsadığı görülmektedir. Akrabalarda uzak-yakın nitelemesi yapılmaz iken, beraber vakit geçirme akrabalığın niteliğini belirlemektedir. Hem kadın hem erkek soy kütüğüne bağlı akrabalığın olduğu görülmektedir. Akrabalık, baba soyluk, anne veya eş aracılığıyla akrabalık, ikamet yakınlığı, aynı zamanda bazı durumlarda arkadaşlık temeline dayanmaktadır.

Bunlara ek olarak bir diğer akrabalık biçimi ise 'süt annelik' ve 'süt kardeşlik' şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çerkeslerde komşuluk ilişkilerinin yoğunluğu ve aynı köyden olmanın getirdiği sorumluluk ile birlikte bir bebeğin başka bir kadın tarafından herhangi bir sebeple emzirilmesi durumunda ortaya bu akrabalık biçimi ortaya çıkmaktadır.

“Ucundan biraz değişorsa herkes akraba. Ama artık yelpaze o kadar genişledi ki. Eskiden bir de çok çocuk yapıyorlarmış çocuk sayısı çok oluyormuş bizim o kadar çok akrabamız var ki artık ben kaç tane akrabamız hiç hesap bile yapmıyorum. Halalarımın bir sürü çocukları ve torunları var. Bir sürü halam var mesela. Ama köyde oldukları için amcamın çocuklarını daha iyi biliyorum onlar köyde evlendikleri için. Beraber vakit geçirmekle de alakalı bir durum.” (K3, 69)

“Babamın amcasının torunu mesela annemin dayısı vardı amcam vardı ama ondan daha uzak babamın halalarının torunu falan vardı köyde onlar da benim için hepsinden daha yakındı. Çünkü benim yaşlılarım arkadaşlarım vardı onların içinde. Beraber vakit geçirdiğin için. O zaman bir de sütkardeş şeyi vardı. Benim annemin emzirmedeği hemen hemen yaşlılarımızda yok diyebilirim. Sütkardeş olarak görüyorduk. Bir kardeş gibi büyüdük. Sütanneliği bir kadın doğum yapmış veya bir

misafirliğe gitmiş çocuğu aç. Kendi çocuğundan kısar onu ortaklaştırır o çocuğu emzirir. O yüzden ondan kestiği süttten onu emzirdiği için kardeş olurdu.” (K11, 67)

Çerkes kadınların akraba algısı ile ilgili dikkat çeken bir konu ise kadınların evlendikten sonra eşinin akrabalarına karşı kendi akrabalarından daha yakın olması gerektiğini düşünmesidir. İki katılımcı evlendikten sonra kadınların, kendi ailesi ve akrabasından daha çok eşinin ailesi ve akrabalarında ilgi ve alaka göstermesi gerektiğini ifade etmiştir.

“Yani uzak akraba ayrımı yok ki sülalede de kardeş gibi görülür yakındır yani. İlişkileri tamam öyle genelde mesela eşinin yani kadının akrabaları biraz daha uzak olarak görünür daha bir mesafe olur ama kendi mesela eşinin erkek tarafı tarafının akrabalarını daha çok yakın görürler, daha iç içedirler.” (K10, 68)

Evlilik Pratikleri

Çerkes kadınların gözünden evlilik örüntüleri ele alındığında, bireylerin genellikle kendisine has bir işleyişi bulunan Çerkes düğünlerinde gençlerin birbirini beğendikleri, sonrasında yine 'woşer' olarak adlandırılan toplantılarda görüşebildikleri belirtilmiştir. Erkek ve kadın bireyler için bu süreç farklılaşmaktadır. Erkek, evlilik talebini anne veya hala gibi ailedeki kadın bireylere iletirken bu süreçten sonra amca ve dayı gibi ailedeki yaşça büyük bireyler sorumluluk üstlenmektedir. Kadınlar için ise durum farklıdır. Kadın, evlilik ile ilgili görüşünü 'kız isteme' olayı gerçekleştikten sonra anne veya hala gibi kadın bireylere iletmektedir. Tüm bu süreçler de hem erkeğin hem de kadının babası herhangi bir şekilde sürece müdahil olmamaktadır. Evlilik süreci genel anlamda baba ve kısmen anne dışındaki bireylerin sorumluluklar üstlendiği bir süreçtir. Yine kadın ve erkeğin anne babaları birbirileri ile düğün öncesinde hiç görüşmemektedir.

“Nasıl evleniyorlar genelde görücü usulü ile evlenilir. Görücü usulü de derken şöyle bizim Çerkes düğünlerinde 'kaşenlik olayı olur. Mesela bir erkek genç karşıda bir mesela ayrı ayrı kurulur mesela düğün halka olur bir tarafında kızlar asla karışmaz bir tarafında erkekler olur karşıda beğendiği kıza teklif gönderir işte. Kaşen olabilir miyiz? Bakışma tarzı gibi. Daha sonra bu ilerlerse işte 'woşer' denir. İşte 'woşer' bu tanışma şeyi ortamı. Kesinlikle yalnız olmaz arkadaşlarıyla olur kesinlikle yalnız konuşma olmaz arkadaşlarıyla bir araya gelirler oradaki kâh şakalaşırken kâh ciddi derken öyle. Aileye de babaya falan kesinlikle öyle şeyler söylenmez hala söylenmiyor. Arada mesafe vardır. Anneye söylenir. Baba ile çocuklar arasında o konularda kız erkek fark etmez mesafe vardır.” (K15, 71)

Çerkesler için diğer etnik gruplarla yapılan evliliklere karşı bir yasak bulunmamak ile birlikte bir karşıtlık bulunmaktadır. Araştırmaya katılan kadınların aktarımlarında geçmiş dönemlerde istisnaların bulunması ile birlikte grup içi evlilikler daha fazla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Çeçenler, Abazalar, Wubıhlar gibi Kafkasya kökenli diğer etnik gruptan bireylerle evliliklere böyle bir karşıtlık bulunmamaktadır. Çalışmaya katılanların hepsi zamanla bu durumun esneklik kazandığını ve farklı etnik gruplarla evliliklerin daha fazla gerçekleştirildiğini aktarmışlardır. Hatta bir katılımcı, babasının çok karşı olmasına rağmen en küçük kardeşinin başka bir etnik gruptan bireyle evlendiğini söylemiştir.

“Dışardan evliliklere ben yaşadığım bir şeyi anlatayım. Bir komşumuz vardı Afşin'nde birisi ile nişanlanacaktı. Babam Türk'e verdiler diye göndermemişti nişanına çok istediğim halde. O kadar yakın bir arkadaşımды. Türk'le evleniyor örnek mi alacaksın diye göndermemişti. Benim babam çok karşıydı. Ama son küçük kardeşim babam hayatta iken Türk'le evlendi.” (K12, 67)

Farklı ülkelerden diasporalarla gerçekleştirilen evlilikler ise Çerkeslerin evlilik pratiklerinden birisidir. Bundan başka, Çerkesler, sadece aynı bölgede yaşayanlar arasında değil aynı zamanda ülke içinde farklı bölgelerden Çerkeslerle de evlilikler gerçekleştirilmektedir.

“Bir yakın arkadaşım akrabamdı hem de. o böyle kendi sülalelerinden birisine gitti. Ama Ürdün'de yaşıyorlardı. Onun kardeşleri burada eğitim için geldiler. Sonra gittiler. İşte o gidiş gelişler sırasında bu kıızı beğendi aile. Ürdün'e götürdüler gelin olarak. Orası da o kadar kötü bir yermiş ki. Çerkeslerin orada kralla bir yakınlığı var falan .” (K3, 69)

Çerkeslerde evlilik özellikle kadın için yeni bir kimlik kazanımı anlamına gelebilmektedir. Öyle ki bir kadın evlenerek eşinin anne, babası veya akrabaları ile yaşamaya başladığı durumlarda kendisine yeni bir isim takılmakta ve o isimle anılmaktadır. Ayrıca ayrılmak ve boşanmak hoş karşılanmayan olgular olarak algılanmaktadır.

“Hep söylenirdi körse kör olacaksın topalsa topal olacaksın diye bizim için ayrılmayacaksın diye söylerlerdi. Bize değil de gelin gittiği yere uyacaksın diye söylerlerdi. O yüzden ayrılan pek yok. (K12, 67)

Çocuğun Değeri

Çerkesler için 'çocuk' çoğu toplumda olduğu gibi oldukça önemli bir bireydir. Fakat Çerkes olmanın getirdiği kurallarla birlikte bu önem anne-babadan daha çok diğer aile büyüklerine doğru kaymış gözükmektedir. Özellikle çocukların toplum içerisinde anne ve baba tarafından sevilmesi, methedilmesi, kucağa alınması çok kabul gören bir tutum ve davranış olarak kabul edilmemektedir. Anne baba dışındaki diğer aile bireyleri, komşular ve akrabalar için ise böyle bir kısıtlama bulunmamaktadır.

“İşte görüncesi komşu kızları kim diye bir şey yok akrabalarımızın kızları ev sahibi gibiydik. Çocuk doğdu diye kurardık kocaman ağaca salıncak kurulurdu. Günlerce o salıncakta eğlenirdik. Ayrıca ‘bışekehphqe’ derlerdi. Komşular çağırılır. Çocuğu beşiğe beleyeceğiz diye. Bizim her şey ziyafetle olur. İşte çocuğu ilk defa beşiğe beleyeceğiz diye.” (K5, 74)

Çocuk bakım rolleri ise ailenin yaşamını sürdürdüğü mekâna göre şekillenmektedir. Eğer çiftler, herhangi bir akraba ile yaşamını sürdürüyorsa çocuğun bakım rolleri genellikle hane içerisinde kadınlar arasında paylaşılmaktadır. Eğer aile ayrı bir evde anne, baba ve çocukları kapsayacak şekilde yaşıyorsa bakım rollerinin tamamına yakını anne tarafından sağlanmaktadır.

“Genelde kayınvalide üstlenirdi. Gelin genelde ev işini yapardı. Ev işini yemeğini. Çocuk bakımını falan kayınvalide üstlenirdi. Baba da dışarı işi. Çocuk bakımına asla yardımcı olmazlardı. Genelde böyleydi. Hala da var Yani hala da ev işine yardım etmeyen çok.” (K15, 71)

Çocuk sahibi olmak, erkek ve kadın için ev içi rollerde herhangi bir değişim yaratmaz iken, bu durum annenin ve babanın diğer aile bireyleri ve akrabaları ile olan ilişkilerini dönüştürebilmektedir. Bunun ile birlikte kadınların hamile olduğunu saklamaması ‘ayıplanan’ bir durum olarak ortaya çıkabilmektedir.

“Kayınbaba zaten doğrudan söylemezdi. Kaynanaya söyler o geline söylerdi. O öyle davranmasını böyle şey etmesin diye. Kaynana da geline söylüyor o da mecbur. Kayınbaba özellikle hamile olduğunu göstermesin diye söylerdi. İşte ayıp değil mi niye kayınbabanın yanında öyle geziyorsun diye.” (K1, 68)

Bir katılımcı ise, çocuk sahibi olmadan önce bir gelinin kayınbabası ile rahat bir şekilde konuşamadığını, çocuk sahibi olduktan sonra ise bu ilişkinin dönüştüğünü şu şekilde aktarmıştır:

“Bir tane bir şey vereceksin gelin öyle konuşacak. O zaman orada kayınbaba ona bir şey verin tarla mı verirdi bilezik mi alırdı. Ondan sonra orada baba nasılsın diye bir kelime konuşurdu. Ondan sonra da yine de aynı yavaş yavaş konuşurdu. Ne zaman oğulları büyür kızları büyüdükten sonra kayınbaba ile öyle konuşur. Ama şimdi öyle değil Şimdi gelin geliyor sabahına kayınbaba ile kaynanana ile yemek yiyorlar beraber de konuşuyor.” (K4, 66)

Çerkesler için 'aile' kavramı sadece anne baba ve çocuklardan oluşan yapıyı değil, büyükanne/büyükbabalar, halalar, teyzeler, dayılar, amcalar ve çocukları, komşular gibi bireyleri de kapsamaktadır. Bu sebeple bu aileyi çekirdek veya geniş aile gibi tanımlamalarla kısıtlamak yanlış olacaktır. Çerkes aile yapısındaki etkileşim örüntüleri bu tüm bu bireyler arasında kurulan ilişkileri kapsamaktadır.

“Bir kabile bir ailedir. Yani sadece anne baba değil, kabile ailedir. Akrahan olsun olmasın sevgi saygı herkese gösterilir. Benim amcam benim ailemdendir. Benim dayım ailemdendir. Mesela benim amcamın torunları benim ailemdendir. Uzak yakın akraba şeyi olmaz. Öz amcam yoktu benim ama babamın amcasını çocukları benim en yakın öz amcamlardır.” (K1, 68)

Bu aile yapısı içerisindeki örüntülere baktığımızda ise evlilik öncesi ve sonrası ile çocuk sahibi olma durumları şeklinde iki farklı zamansal ayırım yapmak yerinde olacaktır. Kadın ve erkek için evlilik öncesi anne ve babası ile olan etkileşimleri birbiri ile benzer özellikler göstermektedir. Burada değinmemiz gereken nokta, baba ile çocuklar arasında kurulan sınırlı etkileşimdir. Baba bir otorite figürü olarak, çocuklar ile açık sınırları bulunan katı kurallar çerçevesinde bir ilişki kurmaktadır. Öyle ki bir katılımcı babası ile olan ilişkisini şu şekilde aktarmıştır:

“Ama bizim ailemiz öyle olmadı zaten babamın babası bir daha evlenmişti anneminki de ölmüştü biz küçükken. Öyle çok iey görmedik amcam çok gelirdi bize. Amcam bizi çok şımartırdı. Babamdan çok amcam şımartırdı. Ben o zaman babamdan çok amcamı seviyordum. Çünkü beni omuzların da gezdiriyordu şımartıyordu. Babam daha çok disiplin yapıyordu ama amcam öyle değildi. Babam büyüdükten sonra bize kız çocuklarına daha düşkün oldu.” (K3, 69)

Aile içerisinde hane içi işler ve çocuk bakımı rollerinin tamamına yakını kadın bireyler tarafından üstlenilmektedir. Bu kişiler abla, anne, babaanne, hala başta olmak üzere nadiren anneanne ve teyze olarak

karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Çerkeslerde erkek eş tarafından akrabalara daha yakın olma konusunda var olan kabul ile ilgili görünmektedir. Katılımcılar genel anlamda ise çocuk sahibi olmadan önce ve sonra erkeklerin ev içi rollerinde bir değişiklik olmadığı belirtmişlerdir. Erkekler genellikle haneye gelir sağlamaya yönelik sorumluluklar üstlenmektedir.

“Genelde kayınvalide üstlenirdi. Gelin genelde ev işini yapardı. Ev işini yemeğini. Çocuk bakımını falan kayınvalide üstlenirdi. Baba da dışarı işi. Çocuk bakımına asla yardımcı olmazlardı. Genelde böyleydi. Hala da var.” (K13, 67)

“Ev içinde de büyükler olmayınca anne baba istediği gibi davranabilir. Ama kaynana varsa kayınbaba varsa bir büyük varsa asla davranamaz. Şimdikielerde de çoğu kabul etmiyor. Büyükler kabul etmiyor. Sadece anne ilgilenebiliyor. Anne bile çocuğu kucağına çok nadir alabiliyor çocuğu. Kaynananın yanında çocuğu kucağına alırsa saygısızlık oluyor. Kaynana ve görümceler çocuk bakımında yardımcı oluyor tabii.” (K2,82)

Eşler arası etkileşim sürecini ele aldığımızda, eşlerin baş başa kalmaları durumu ile ilgili herhangi bir aktarım yer almazken, toplum içerisinde eşlerin birbirleri ile konuşamamaları, birbirlerine isimleri ile seslenememeleri gibi durumlar yer almaktadır. Eşlerin birbirlerinden beklentileri ise genellikle eşten ailelerine karşı saygı göstermeleri olmaktadır.

Aile içerisindeki karar alma süreçleri ise genellikle anne ve babaların ortak kararı olarak ortaya çıkabilirken özellikle “dışarıya” dair durumlarda babanın karar verici merci olduğu görülmektedir. Ancak, karar alma süreçleri evlilik, boşanma, göç vb. konular söz konusu olduğunda diğer aile büyükleri veya köy büyüklerinin dâhil olduğu bir süreç haline gelmektedir.

“Benim ablam istemiyordu dünür geldiler benim babam dedi ki benim kızım istemiyor veremem 3 ay geçti bir daha diyor geldiler gene olmuyor ablam istemiyor. Oğlan askere gitti 2 sene askerliğini yaptı askerlikten tekrar döndü tekrar istediler vermeyince bizim Çerkeslerin şey en büyükleri olur Pşı olur. O kişiyi getirince Benim babam bir kelime bile konuşmadı. Annem de konuşmadı o verdi mesela Kılıç abinin babası verdi ablama onların evinden de gelin çıktı. Pşı dediğim Çerkeslerin büyüğü. Çerkeslerin büyük birisi olur Pşı işte O dediği zaman kimse bir şey diyemez köylü de diyemez anne baba da diyemez.” (K2,82)

Evlilik sonrası aile etkileşimlerine baktığımızda ise kadın ve erkek için farklı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Özellikle kadınlar, gelin olarak gittiği evde eşinin ailesi ile yaşaması durumunda kayınbabası ve kayınvalidesi ile konuşmamaktadır. İletişim ise genellikle işaret yöntemi ile gerçekleştirilmektedir. Gelin ile kayınvalidenin ilk görüşmesi düğünden birkaç gün sonra gerçekleştirilen ve köydeki kadınların düğün evinde toplanması ve kayınvalidenin geline bir hediye vermesi ile gerçekleşmektedir. Kayınbaba ile gelin arasındaki konuşma ise bazen yıllar sonra gerçekleşmekte bazen de hiç gerçekleşmemektedir. Bazı durumlarda kayınbaba, geline hediye alarak konuşmaya başlasa da bu durum çiftin evliliğinden yıllar sonra gerçekleşmektedir.

“Benim üç çocuğum olduktan sonra kaç 6 sene sonra konuştum ben kayınbabamla. Konuşulmazdı, bir hediye alıp mesela hadi kızım benimle konuş denirdi. Hediye aldıktan sonra konuşulurdu. Hatta komik bir hikâyesi var. Gelir giderdi kayınbabam. Ben konuşmadığım için yemek hazır olduğunu anlatamazdım, aç gidermiş köye. Kayınvalideme söylemiş aç geldim falan bir şey diyemedim geline falan diye. Ben de yemek hazır olduğunu anlatamıyorum. Çünkü konuşmadığım için işaretle şeye ne kadar anlatacaksın. En sonunda geldi adam, bu acıkmıştır dedim. Baktım anlatamıyorum yine baba dedim lahmacun yaptırıyorum sen çok seversin diye onda konuştum. Ulan dedi nasıl konuştun ben sana hediye almadım diye. O da sitem etmişti daha sana hediye alacağım diye.” (K13, 67)

“Yemek pişirilirse verilir. O kadardı oğlan kendi anne babasının yanında geline ismiyle seslenmezdi. Nişanlıyla görüşemezdi zaten. Damatla gelin zaten görüşemez. Damat düğünden sonra 1 hafta eve gelmezdi. Ayıptı. Evdekilere görünmezdi gelse bile. Çalışsa bile tarlada görünmezdi.” (K5, 74)

Kadınların evlilik sonrası öz anne babası ile etkileşimi de farklılaşmaktadır. Kadın, evlendikten sonra yaklaşık 1 yıl boyunca hiçbir şekilde kök ailesine ziyarete gitmemektedir. İlk eve gidişi ise yanında kayınvalide, görümce gibi kadınlarla birlikte gerçekleşmektedir. Bu ilk görüşmede ise kadının eşi hiçbir şekilde bulunmamaktadır. Erkek, eşinin ailesi ile ilk defa arkadaşları ile eşinin evine davet edilmesi üzerine gitmekte ve kayınbabası ve kayınvalidesi ile tanışmaktadır.

“Ondan sonra damat kız evine anne babasına gitmezdi. Ayrı davetle giderdi. Malhgateşe derlerdi o olaya. O davet yaklaşık 1 sene 6 ay sürerdi. Gelin eşiyle gitmezdi. Kayınvalide ile giderdi yalnız da

gitmezdi. İlk gidişinde komşu akrabalarla kalabalık giderdi. Kimisi kalırdı bahanesi varsa kalırdı hastası varsa falan yoksa gelenlerle geri dönerdi. İlk gidişi öyle olurdu.” (K12, 67)

“Damatlar normal evlendiği zaman damat kayınbabasının evine bir sene geçinceye kadar asla gidemez. Bir sene sonra arkadaşlarını falan toplar, kız tarafı damadı davet eder. O şekilde kaynanası kayınbabasıyla görüşürdü. Kızları bir sene içinde gidiyor tabi ama öyle önceden şimdiki gibi değildi. Öyle 5-6 ay geçene kadar gitmezdi. İlk giderken amcasının kızları, görümcesi, evin içinde kim varsa oğlan tarafından onlar götürülürdü. İlk gittiğinde kalmak da yoktu. Kız kalamazdı. Giderler otururlar, uzak yerse bir gece kalıp gelirler. Kızı orada bırakmazlardı.”(K10, 68)

Bunlara ek olarak özellikle büyüklere saygı, Xabze (Habze-Khabze-Habze) uymama, kuşaklarlar arası yaşam koşullarının karşılaştırılması, aşırı kuralcılık gibi konular ise aile içi sorun olarak görülen durumlardır.

Başetme Stratejileri

Çerkeslerde öne çıkan bir diğer husus ise evliliğin bir 'sır' olarak algılanmasıdır. Buna göre bireyler, aile içi konuları mümkün olduğu kadar “dışarı” yansıtmamalıdır. Aile içi bir sorun ortaya çıktığında ve eşler arasında çözülemediğinde öncelikle erkeğin anne, babası; yine çözülememişse erkeğin amcası, dayısı veya köyün bir büyüğü devreye girerek arabuluculuk yapmaktadır. Boşanma ise hoş karşılanmayan bir sorun çözme stratejisi olarak görülmektedir. Kızı Çerkes bir birey ile evli olan katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Mesela sen o eve gelin geldiyse o evde o anne artık. Kendi anneni babanı unutacaksın oraya yapacaksın. Çünkü artık oraya gittin. Telli duvaklı oraya gittiysen kefenin oradan çıkacak. Artık eski ailen senin ailen değil. Ne zaman ailen oluyor başına bir iş geldiği zaman oğlan sana bir şey yaptığı zaman o zaman annene babana yaklaşırsın.” (K8, 68)

Çerkes kadınlarla gerçekleştirilen görüşmelerde bir sorun çözme stratejisi olarak Xabze'nin (Khabze-Habze) bazı kurallarını kabul etmeme ve uygulamama yer almaktadır. Buna göre örneğin toplum içerisinde çocuğu kucağına almamak bir kural olarak yer alırken, çocuğun sevgi ilgi ve koruma ihtiyacını yerine getirmek amacı ile bu kural uygulanmayabilmektedir.

Aile Yapısının Aktarımı ve Dönüşümü

Çerkes aile yapısı, özellikle geleneklerin yaşam alanı olan 'köylerinde' deneyimsel olarak aktarılmaktadır. Buna ek olarak kent merkezlerinde Çerkes sivil toplum örgütleri, geleneksel törenler, grup içi etkileşimler, aile ve akrabalık bağları yoluyla bu yapının aktarıldığı görülmektedir. Aslında tüm katılımcılar, Çerkes aile yaşamında bir dönüşümün varlığına vurgu yapmaktadır. Bu dönüşümün sebepleri olarak ise Çerkes bireylerin köylerde daha az zaman geçirmeleri, göç, eğitim imkânlarının genişlemesi ve daha nitelikli ve daha geniş kitlelerin eğitime ulaşması, televizyon ve internet, çağa uyum sağlamaya çalışma, yaşam koşullarının değişmesi olarak ifade edilmektedir.

“Eskiden ev içinde insanlar yaşayarak öğreniyordu. Şimdi mecburen gurbettesin. Bazen geliyorsun. Niye geliyorsun? Annen baban için. Onlarla görüşmeye geliyorsun. Yaşadığı için biliniyordu. Herkes ne görürse çocuğa yansıtıyordu.”(K1, 68)

“Yani o zaman bunun böyle olmasının sebebi ne ya işte çağ uyumak mı desem nasıl desem olmazsa ifade edeyim bilmiyorum da. Gençlerimiz hani hepsi okuyor önceden belki o kadar farkında değildi insanlar. Şimdi gençlerimiz okuyor, her şeyin farkında. O zaman ne dense yapıyordu mesela aileye karşı çıkmıyordu beraber yaşadığı için maddi manevi baskı altında olduğun için.” (K7, 69)

“Televizyonlar, işte dışarı gidenler oldu okuyanlar oldu okullarda gördü o zamanlarda büyüklerin koyduğu kurallar yaşadığımız küçük çevrelerde öyle biliyorduk. Kulaktan duyma şeylerdi. Artık internet var. Dilin etkisi olmamıştır bence. Çerkes gibi yaşamamak etkilemiştir. Şehirlerde daha az Çerkeslik. Köye çok gelen daha çok yaşıyor bunu. Köyde yaşanan kurallar, anlatılarak öğretiliyor şehirde köyde ise yaşayarak öğreniyorsun”. (K5, 74)

Çerkes aile yapısında bir dönüşüm yaşandığının kabulü ile birlikte bu yapı içerisindeki bazı değişimler Çerkes kadınlar tarafından olumlu görülmektedir. Çocuğu toplum içerisinde artık anne babanın sevebilmesi, kucağına alabilmesi, evlenen çiftlerin ayrı eve çıkmaları, aile içi kararları çiftlerin alması, gelinlerin ve damatların kayınbaba ve kayınvalideleri ile konuşabilmeleri ve görüşebilmeleri gibi daha önce yapılmayan ancak mevcut süreçte görülebilen durumlar olumlu karşılanmaktadır. Ancak görüşme gerçekleştirilen bir Çerkes kadın, büyüklerin yanında ve toplum içerisinde çocuğu kucağına alma sevme durumunu olumsuz bir davranış olarak değerlendirmiştir. Diğer yandan önceden yapılan ve hâlâ yapılmaya devam edilen evlilik taleplerinin anne üzerinden baba ve diğer akrabalara aktarılması, ailelerin araştırılması, saygı temelli büyük küçük ilişkileri ise olumlu karşılanan durumlardır.

“Bir de çocuğu kucağa alma. Yani saygı güzeldir. Yani mesela ben şimdi burada durup da ben kayınvalideyim, sen çocuğu sürekli al sev yanlış yani. Seveceksen başka yerde sev. o senin çocuğun zaten o aile onu biliyor, ama onun yanında sevmen de yanlış. Kucağına alsın ama yine de büyüklerin yanında almaya olur yani. Eskiden işte almazlardı çocuğu, çocuğu sevmiyor mu seviyor, ama büyüklere saygı gösteriyordu. Diyordu almıyordu büyükler de ona çok saygı yapıyordu. (K4, 66)

“Önceden anne babadan izinsiz annene gitsem babana gitsem bile gidemezdim gezmeye gidemezdim komşuyu bile gidemezdim. Şimdi onları yok. Olumlu bunlar, ben karışmam gelinime kızıma onlar bana karışmaz daha güzel. Olumsuz bir şey görmüyorum açıkçası çünkü çok zorluk çektiğimiz için olumsuz bir şey görmüyorum şimdiki geleneklerimizde.” (K14, 70)

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çerkes aile yapısının ve dönüşümünün 65 yaş üstü Çerkes kadınların gözünden ne şekilde görüldüğünün anlaşılmasının amaçlandığı bu çalışmada, yapılan görüşmeler göstermektedir ki özgün kuralları ve sınırları bulunan bir Çerkes aile yapısı bulunmaktadır. Yine bu çalışma göstermektedir ki Çerkes aile yapısında var olan kurallar, ‘aile’ kavramı içerisinde tanımlanan her bir bireyin bir diğeri ile olan etkileşimini açık bir şekilde belirlemiştir. Minuchin tarafından 1960 yılında geliştirilen yapısal aile terapisi, bu noktada farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu yaklaşıma göre birey, dışlanmış bir varlık değil, içinde yaşadığı sosyal gurubun bir üyesidir (Minuchin, 1974). Yaklaşım aileyi temel sistem olarak değerlendirmekte ve aile sisteminin alt sistemlerinin bulunduğunu ve bu alt sistemlerinde sınırlarının bulunduğunu belirtmektedir (Örnek; ebeveyn alt sistemi, eş alt sistemi, kardeş alt sistemi, akraba alt sistemi...). Burada kimin hangi rolü üstlendiğinden ziyade, fonksiyonların işlevsel olup olmadığı ön plandadır. Çerkes aile yapısını, yapısal aile terapisi yaklaşımı bağlamında değerlendirdiğimizde kuralların katı olarak değerlendirilmesi söz konusu iken alt sistemlerin yani bireylerin birbirileri ile etkileşimleri arasında açık sınırlar vardır denebilir.

Görüşme yapılan kadınların “kadının ezilmesi” olarak adlandırılabilirdikleri durumlar bulunmak ile birlikte aslında bu durum bazı katılımcılar tarafından cinsiyete dayalı bir durum olarak değil “yetiştirme tarzının” bir sonucu olarak görülmektedir. Yani sadece kadınlar değil erkeklerde özellikle farklı kültürlerden bireylerle etkileşim kurduklarında ‘ikircikli’ bir durum içerisinde kalabilmektedir.

Çerkes aile yapısında öne çıkan bir diğer husus ise hem pratik hem de resmi akrabalık biçimlerinin varlığıdır. “Biraz ucundan dokunmak” veya “beraber vakit geçirmek” akraba ve aile olmak için yeterli olabilirken, bazı durumlarda “kan bağına dayalı akrabalık” sistemi geçerli olabilmektedir. Çerkeslerdeki akrabalık anlamları göz attığımızda literatürdeki çeşitli çalışmalarla benzerlikler görülür. Morgan (1994), ilkel toplumlarda 'kan bağı ailesi' olarak adlandırdığı aile yapısında, kardeşler arasındaki eşlik anlayışı ile çocukların anne ve baba kavramlarına yönelik algılarına değinir. Kan bağı ailesinde, Gökşun Çerkesleri arasında görülen kardeşlerin çocuklarını kendi evlatları gibi görme ve çocukların da amcalarını baba olarak kabul etme durumu yer alır. Ancak, kan bağı ailesi ile Çerkes ailesi arasında fark, 'eş' kavramında ortaya çıkar. Çerkes toplumunda, erkekler evli kardeşlerinin eşlerini kendi eşi gibi değil, aksine kendi kardeşleri gibi görür. Malaya akrabalık sisteminde ise, bir erkek, erkek kardeşinin eşini kendi eşi olarak kabul ettiği için, erkek kardeşinin oğlunu da kendi oğlu gibi görür. Aynı şekilde, kız kardeşini eşi olarak kabul ettiği için kız kardeşinin oğlunu da kendi oğlu olarak kabul eder. Buna karşılık, Turan akrabalık sisteminde bir adam, erkek kardeşinin eşini kendi eşi olarak kabul ettiğinden dolayı erkek kardeşinin oğlunu oğlu olarak kabul eder; ancak kız kardeşini eşi olarak görmediği için, kız kardeşinin oğlunu kendi çocuğu olarak saymaz. Bu nedenle, aile; sınırları tam olarak belirlenmemiş, üyeleri arasında çeşitli türlerde ve derecelerde ilişkiler bulunan karmaşık bir yapı olarak karşımıza çıkar (Thomas & Znaniecki, 1996). Bu noktada Bourdieu'nun resmi akrabalık ile pratik akrabalık arasındaki ayrımı görülmektedir (Monsutti, 2007). Sosyal bir düzeni meşrulaştıran soyağacına bağlı resmi akrabalık ve günlük stratejilerden doğan pratik akrabalık biçimlerinin Çerkeslerde aslında diğer etnik kökenlerle çizilen sınırların bir anlamda daha açık ve devamlı hale gelmesinde etken olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada aslında daha önce gerçekleştirilmiş bazı çalışmalarla benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Çerkes aile yapısının en önemli özelliği yaşamın ortak bir kültür içerisinde zuhur etmesidir. *Xabze (Khabze-Habze)*, bu ortaya çıkışı kesin kurallarla açık sınırlar dahilinde çizmektedir.

Çerkes aile yapısında, bireysel eylemler yerine kolektif eylemler öne çıkmıştır. Bu kolektif yapının temelinde, köy hayatının döngüsü yer alır. Kırsal yaşamın bu döngüsü, hem mevsim koşulları hem de coğrafi özelliklerle yakından ilişkilidir. Köy hayatında gelenek ve göreneklerin önem kazanması da yine bu mevsimsel ve mekânsal özelliklerle doğrudan bağlantılıdır. Köy yaşamında ön planda olan bu kolektif eylemlerde bireylerin üstlendiği roller, "khabze" olarak bilinen toplumsal normlar çerçevesinde belirlenen beklentiler ve sorumluluklar doğrultusunda şekillenmiştir. Aile içindeki etkileşimleri yönlendiren normlar, yaş ve cinsiyet

hiyerarşisine dayalı olarak büyüklerin ve "thamadelarin" otoritesi ile şekillenen bir sosyal yapı üzerine kuruludur. Bu bağlamda, ataerkil geniş aile yapısına sahip olan (Merter, 1990; Sayın, 2020) Çerkes ailelerinde kadınların da belirgin bir otoritesi vardır. Bu sosyal yapı içinde, bireylerin genelleştirilmiş ötekilere saygı göstererek ve kaçınma ritüellerini uygulayarak geniş aile ve topluluk ilişkilerini sürdürebildikleri söylenebilir. Ayrıca, aile üyeleri arasındaki etkileşimlerde kullanılan semboller ve ritüeller, aile yapısının sürekliliğini sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Çalışmamızda elde edilen bulgular, Çerkes ailelerinin aile içi ritüeller aracılığıyla kolektif dayanışmayı desteklediğini ortaya koymaktadır. Aile, özellikle gelişimin düşük olduğu topluluklarda, geleneklerin devamlılığını sağlamak açısından kültürün en önemli unsuru olarak kabul edilir ve bu devamlılık büyük ölçüde aile yapısına bağlıdır (Malinowski, 1989).

18 ve 19. Yüzyıl Rus metinlerinde Çerkes kadınların konumunu araştıran Tok (2018), özellikle kadınların aile içindeki konumlarını aydınlatarak ifadeler aktarmıştır. Tok'un (2018) çalışmasında yer alan gelin-damat ile kayınbaba ve kayınvalide ilişkileri, çocuk ile anne-baba ilişkileri, evlenen çiftlerin eşin akrabası ile ilişkileri, geline yeni isim takma gibi durumların bu çalışmada görüşme yapılan kadınların benzer şekilde aktardığı durumlardır. Görülmektedir ki, 18. ve 19. Yüzyılda yaşanan Çerkes aile yapısı aynı şekilde 21. Yüzyıla aktarılmıştır. Diğer yandan kadınlar, günümüzde Çerkes aile yapısının bir dönüşüme uğradığını, bu dönüşümün bazı olumlu ve olumsuz yanlarının bulunduğunu ifade etmişlerdir. Aile yapısındaki bu dönüşümün öne çıkan sebepleri ise iletişim imkânlarının artması, eğitim alan kişi sayısındaki ve alınan eğitimin niteliğindeki artış, göç ve kültürlerarası etkileşim olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Besleney, Z. A. (2016). Türkiye'de Çerkes Diasporasının Siyasi Tarihi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Creswell, J. (2020). Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni. Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Değirmenci, H. (2009). Çerkes toplumunda evlilik pratikleri. [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gözler, K. (2013). 6360 sayılı kanun hakkında eleştiriler: yirmi dokuz ilde il özel idareleri ve köylerin kaldırılması ve ilçe belediyelerinin büyükşehir ilçe belediyesi hâline dönüştürülmesi anayasamıza uygun mudur? Legal Hukuk Dergisi, 11(122), 37–82.
- Kantemur, Z. (2018). Mekan ve aidiyet ilişkisi üzerinden kimlik inşası: Kayseri Çerkesleri Örneği. Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kaya, A. (2011). Türkiye'de Çerkesler Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Malinowski, B. (1989). İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı. İstanbul: C. Kabalcı Yayınevi.
- Merter, F. (1990). 1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği). Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Bilim Serisi 2.
- Monsutti, A. (2007). Migration as a Rite of Passage: Young Afghans Building Masculinity and Adulthood in Iran. Iranian Studies, 40(2), 167–185. <https://doi.org/10.1080/00210860701276183>
- Morgan, L. H. (1994). Eski Toplum 1. İstanbul: Payel Yayınları.
- Özbay, F. (2015). Aile, Kent ve Nüfus: Düünden bugüne. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemekçi, M. İ., & Hekimoğlu, H. B. (2020). Kayseri'de Yaşayan Çerkes Gençlerinin Kimlik-Siyaset Algısı: Siyasal İlgi, Bilgi ve Katılma Düzeyleri Üzerine Bir Çalışma. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 5(3), 706–744. <https://doi.org/10.30784/epfad.816281>
- Sayın, Ö. (2020). Aile Sosyolojisi. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Sunata, U. (2020). Hafızam Çerkesce: Çerkesler Çerkesliği Anlatıyor. İstanbul: İletişim Yayınları
- Thomas, W., & Znaniecki, F. (1996). The Polish Peasant in Europe and America. University of Illinois Press.
- Tok, G. (2018). Çerkes Toplumunda Kadının Yeri. [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmazata, M., Parlak, L., & Güven, E. (2018). Circassian Architecture as an Example for Social Space Being Shaped by Tradition the Circassians : A Short Historical İntroduction. Abant Journal of Cultural Studies, 3(5), 43–62.

İnternet Kaynakları

KAFFED. Kafkas Dernekleri Federasyonu. (2013, Mart 02). <https://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/1474-g%C3%B6ksun-a-yerle%C5%9Fen-suriyeli-%C3%A7erkes-aileler.html> adresinden alındı.